

نقش سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: پیرامون محله استخر عینک رشت)

محمد مسعود - استادیار دانشگاه هنر اصفهان، گروه شهرسازی، اصفهان، ایران
فاطمه حقوردیان* - کارشناس ارشد شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

دریافت مقاله: ۹۰/۹/۵

پذیرش نهایی: ۹۱/۳/۲۵

چکیده

پژوهش حاضر در محدوده استخر عینک شهر رشت انجام شده است. محله استخر عینک رشت در سمت جنوب غربی شهر رشت قرار گرفته و از ویژگی‌های بارز این محله، جذب افراد مهاجر از قومیت‌های مختلف، وجود زمین‌های با مالکیت بدون سند و سکونت افراد کم درآمد می‌باشد و مجموع این عوامل سبب ایجاد مساکن غیررسمی و محروم از زیرساخت‌های خدماتی نظیر: شبکه فاضلاب، آب آشامیدنی و ... گردیده است. در این مطالعه از مدل‌های کمی مبتنی بر شبکه هنجارها، معیارهای پیوند همسایگی و اعتماد و مشارکت مدنی به سنجش میزان سرمایه اجتماعی (تعاون، همکاری و اعتماد متقابل) پرداخته شده است؛ تحلیل آماری صورت گرفته توسط نرم افزار SPSS نشان داد محدوده مورد مطالعه از پتانسیل بالایی در زمینه همکاری و تعاون برخوردار است و بین سرمایه اجتماعی و توانمندسازی محدوده تحقیق رابطه معناداری وجود دارد؛ در صورت برنامه‌ریزی مناسب می‌توان از سرمایه اجتماعی به عنوان یک اهرم توانمند در بهسازی و احیای محله بهره جست. تحقیق حاضر در صدد است که به شناسایی راه‌های باز تولید سرمایه اجتماعی از قبیل: شناسایی شبکه‌های اجتماعی، شیوه‌های اعتماد سازی، درگیرکردن ساکنین در انجام امور و افزایش آگاهی در بین ساکنان... در سکونتگاه‌های غیررسمی و در محله استخر عینک رشت پرداخته و راه‌حل‌های علمی و واقع‌گرایانه برای افزایش کیفیت زندگی از طریق سرمایه اجتماعی در این نوع سکونتگاه‌ها و در محله مورد مطالعه ارائه دهد در پایان پیشنهادهای نظیر بهره‌گیری از افراد بومی در مشاغل توسعه توریسم در استخر، ارائه تسهیلات جهت جذب سرمایه گذار و ... ارائه گردید.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، توانمندسازی، سکونتگاه‌های غیررسمی، محله استخر عینک رشت.

۱. مقدمه

اولین بار ورود موضوع سرمایه اجتماعی به ادبیات مطالعات شهری در سال ۱۹۶۰ با کتاب جین جاکوب به اسم زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکایی صورت گرفت. در این کتاب رابطه سرمایه اجتماعی و نظافت شهری و برخورد با جرم و جنایت مورد بحث و بررسی قرار گرفت. این در حالی است که عده‌ای نتیجه سرمایه اجتماعی را در افزایش کنترل‌های اجتماعی و نوعی هنجارمند سازی اجتماعی یافته‌اند.

محققان سرمایه اجتماعی را مؤثر بر پایداری اجتماعی در سطح محله، کاهش دهنده هزینه‌های مبادله و توانمندساز اقتصادی، مؤثر بر پایداری محیطی و اقتصادی در تمام سطوح می‌دانند. از خصوصیات این سرمایه تقویت آن به واسطه هزینه شدن آن است. به بیانی دیگر هر چه این سرمایه بیشتر به کار گرفته شود، باعث تولید و بازتولید آن می‌شود و هر چه بی‌مصرف بماند، از توانایی آن کاسته شده یا به عبارتی با فرسایش سرمایه اجتماعی مواجه می‌شود.

امروزه نیز دانشمندان و نظریه پردازانی همچون: جیمز کلمن (۱۹۶۶)، گلن لوری (۱۹۷۰)، بن پرات (۱۹۸۰)، ویلیامسون (۱۹۸۱)، بیکر (۱۹۸۳)، فرانسیس فوکویاما (۱۹۹۰) و ... تعاریف متعددی را از سرمایه اجتماعی ارائه کرده‌اند. برای مثال: پیر بوردیو، سه نوع سرمایه را شناسایی نمود که عبارت از: سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بود. او سرمایه اجتماعی را شکلی از سرمایه می‌دانست که به ارتباطات و مشارکت اعضای یک سازمان توجه دارد و می‌تواند همراه با سرمایه فرهنگی، ابزاری برای رسیدن به سرمایه‌های اقتصادی باشد (فیلد، ۲۰۰۳: ۱۵-۲۰).

همان گونه که ملاحظه می‌شود، این دیدگاه در زمینه سرمایه اجتماعی، یک دیدگاه ابزاری صرف است. به عبارتی، از دیدگاه بوردیو، اگر سرمایه اجتماعی نتواند موجب رشد سرمایه اجتماعی شود، کاربردی نخواهد داشت. اما جیمز کلمن بر خلاف بوردیو، برای تعریف سرمایه اجتماعی، از نقش و کاربرد آن کمک گرفت و تعریفی کارکردی (و نه صرفاً ذهنی و نظری) از سرمایه اجتماعی ارائه داد. بر این اساس سرمایه اجتماعی عبارت است از: ارزش آن جنبه از ساختار اجتماعی که به عنوان منبعی در اختیار اعضا قرار می‌گیرد تا بتوانند به اهداف و منافع خود دست پیدا کنند. بنابر این کلمن بر خلاف بوردیو که سرمایه اقتصادی را به عنوان هدف نهایی در نظر گرفته بود، سرمایه انسانی را مهمتر دانسته و سرمایه اجتماعی را به عنوان ابزاری برای حصول به سرمایه انسانی به کار برد. پوتنام نیز یکی دیگر از محققین اخیر سرمایه اجتماعی است که سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند: اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع می‌شود و در نهایت منافع متقابل آن را تأمین خواهد کرد. او سرمایه اجتماعی را به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی، در نظام‌های مختلف سیاسی می‌دانست و تأکید عمده‌ی وی بر مفهوم اعتماد بود (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۲۵).

اسکان بشر نقش تمدن ساز در فرآیند تاریخی توسعه جوامع داشته است. در این فرآیند شهرها، به مثابه برترین سطح اسکان، کانون ایفای این نقش بوده‌اند. چشم‌انداز توسعه جهانی نشان می‌دهد که این نقش همچنان تداوم دارد و این مهم در گروی بر پا کردن و نگاه داشتن شهرهایی است مولد و پایدار، با محیطی قابلیت‌زا، مناسب زیست و فعالیت و حفاظت کننده محیط زیست.

از پدیده‌های عمده ناپایدار کننده شهری، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، گونه‌های شهرنشینی با مشکلات حاد موسوم به اسکان غیررسمی است که بنابر مشاهدات جهانی در حال گسترش فزاینده است. این گونه سکونتگاه‌ها هر چند جلوه‌ای از فقر است اما بازتاب کاستی‌ها و نارسایی‌ها سیاست‌های دولتی و بازار رسمی نیز محسوب می‌شوند. اسکان غیررسمی به سبب باز تولید فقر و گسترش آن، به مخاطره انداختن محیط زیست و تحمیل هزینه‌های بیشتر برای حل مشکلات در مقایسه با هزینه پیشگیری از آنها، تهدیدی جدی برای پایداری و انسجام جامعه شهری و نیازمند تدابیر ویژه‌ای برای ساماندهی وضعیت کنونی و جلوگیری از گسترش آنها در آینده است. از آن جا که اسکان غیررسمی از زمینه‌ای فراتر از مکان آن نشأت می‌گیرد و بر محیطی فراتر از مکان آن نیز تأثیر می‌گذارد، چاره‌جویی این مسأله به سیاستگذاری و اقداماتی نه فقط در سطح محلی آن، بلکه در سطح ملی نیاز دارد.

به سبب این که سرمایه اجتماعی میراث روابط اجتماعی است و کنش جمعی را تسهیل می‌کند می‌تواند در فرآیندی به نام توانمندسازی، از راه توسعه و گسترش نفوذ و قابلیت افراد و تیم‌ها به بهبود و بهسازی مستمر عملکرد در محدوده زندگی کمک نماید. در این مطالعه ابتدا با بررسی شرایط فعلی محدوده تحقیق و سنجش میزان سرمایه اجتماعی، ارتباط سرمایه اجتماعی با توانمندسازی بررسی می‌گردد سپس راه کارهایی جهت تقویت سرمایه اجتماعی ارائه می‌گردد.

توانمندسازی در سکونتگاه‌های غیر رسمی به عنوان مناسب ترین رویکرد برای ارتقای کیفیت زندگی به شمار می‌رود، اما کارآمدترین روش برای دستیابی به این رویکرد چیست؟ آیا بهره گرفتن از سرمایه اجتماعی، ما را در دستیابی به این رویکرد یاری خواهد کرد؟ چه شاخص‌هایی اعم از فضایی، کالبدی، اجتماعی و اقتصادی برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی موجود در محیط مناسب است؟ دستیابی به اعتماد بین ساکنین محل و مدیران شهری به عنوان یک اصل مهم و بهره برداری از این اصل در جهت ارتقای سرمایه اجتماعی از چه روش‌هایی امکان پذیر است؟ سوال‌های این پژوهش را در قالب دو سوال کلی می‌توان دنبال کرد:

۱. مؤلفه‌های اثرگذار بر باز تولید سرمایه اجتماعی کدامها هستند؟
۲. آیا می‌توان با تکیه بر سرمایه‌های اجتماعی به توانمندسازی سکونتگاه‌های غیر رسمی موجود پرداخت؟

باتوجه باین سوال‌های فرضیه‌های زیر مطرح است:

در این تحقیق به منظور آزمون فرضیه‌ها ابتدا آن را به دو قسمت، یعنی فرضیه اصلی و فرضیه‌های فرعی تقسیم می‌کنیم:

فرضیه اصلی: بین سرمایه اجتماعی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی محله استخر عینک رشت رابطه وجود دارد.

فرضیه‌های فرعی:

۱. بین سرمایه اجتماعی و مشارکت اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی محله استخر عینک رشت رابطه وجود دارد.

۲. بین سرمایه اجتماعی و امنیت اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی محله استخر عینک رشت رابطه وجود دارد.

۳. بین سرمایه اجتماعی و خدمات عمومی و بهداشت در سکونت‌گاه‌های غیررسمی محله استخر عینک رشت رابطه وجود دارد.
۴. بین سرمایه اجتماعی و ارتقای شرایط اجتماعی و فرهنگی در سکونت‌گاه‌های غیررسمی محله استخر عینک رشت رابطه وجود دارد.
۵. بین سرمایه اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی در سکونت‌گاه‌های غیررسمی محله استخر عینک رشت رابطه وجود دارد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

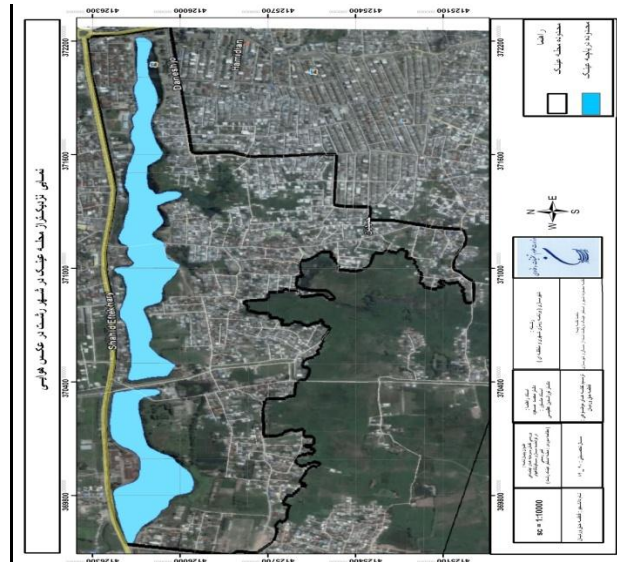
در این تحقیق جهت تحلیل و بررسی زوایای مختلف موضوع و همچنین به منظور دستیابی به تأثیر سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی سکونتگاه‌های رسمی به دو طریق روش توصیفی و روش همبستگی عمل شده است. در روش توصیفی، برای شناخت ادبیات موضوع و مبانی نظری همچنین توصیف ضبط و تجزیه و تحلیل شرایط موجود استفاده گردیده است. و در روش همبستگی و همخوانی، جهت بدست آوردن ضریب همبستگی و بررسی تعیین رابطه بین متغیرها استفاده گردیده است.

مساحت محدوده تحقیق ۱۶۳/۱۷ هکتار می‌باشد که در جنوب غربی شهر رشت قرار گرفته، مطابق اطلاعات دریافت شده از مرکز آمار ایران سال ۱۳۸۵، حدود ۱۴۰۰۰ نفر در محله استخر عینک ساکن می‌باشند که ۲/۵ درصد از جمعیت کل شهر را شامل می‌شوند. برای تعیین حجم نمونه از جدول استاندارد مورگان استفاده گردید. براین اساس ۳۰۲ پرسش‌نامه به صورت تصادفی ساده در محدوده تکمیل گردید. سنجش سرمایه اجتماعی در این تحقیق با اقتباس از مدل‌های کمی و با توجه به مقیاس تحقیق، در سطح خرد و مبتنی بر شبکه و هنجارها با استفاده از معیارهای پیوند همسایگی، اعتماد و مشارکت در امور محله انجام پذیرفته است. این معیارها به تعدادی گویه تجزیه و به شکل سوال و در قالب یک طیف لیکرتی ۵ قسمتی از ساکنان پرسیده شده و با استفاده از نرم افزار SPSS تجزیه تحلیل آماری صورت پذیرفته است.

۳. محدوده مورد مطالعه

شهر رشت نمونه‌ای از شهرهای دارای اسکان غیررسمی می‌باشد که اسکان غیررسمی در آن بعد از سال ۱۳۴۵ نفوذ بیشتر پیدا کرده است پس از مطالعات اجتماعی و فرهنگی طبیعی و نیز نحوه مالکیت زمین حدود ۱۶ محله اسکان غیررسمی شناسائی و با توجه به مسائلی همچون: محدودیت زمان و اهمیت مرداب عینک از دیدگاه زیست محیطی و لزوم حفظ این مرداب و از بین محلات اولویت دار اسکان غیر رسمی شهر رشت، استخر عینک به عنوان محله هدف جهت مطالعه و بررسی انتخاب گردید. در خصوص پیشینه منطقه نمونه عینک اطلاعات چندانی در دست نیست. استخر عینک، آگیری است به طول حدود ۲۶۰۰ متر و عرض متوسط ۱۹۰ متر که در بخش غربی شهر رشت در مسیر محور رشت به فومن و در حدود ۲ کیلومتری میدان شهرداری رشت استقرار یافته که از طریق جاده فومن و خیابان کمربندی غربی با شهر رشت ارتباط پیدا می‌کند. در مورد وجه تسمیه این استخر اختلاف نظر وجود دارد. از یک نظر در گذشته این استخر دارای آبی شفاف بوده و از این جهت به آن عینک گفته شده. از نظر

دیگر عینک، خود از عین است و عین در عربی به معنای چشم و چشمه است و چون در درون این محوطه آبی چشمه آب وجود دارد به این نام خوانده شده. همچنین طبق اطلاعات و بررسی‌های میدانی در مورد وجه تسمیه عینک صرفاً نام استخر بوده و آبادی به این نام وجود ندارد. همچنین تا حدود ۱۵۰ سال پیش نامی از عینک برده نمی‌شد و استخر عینک با نام سل معروف بوده است. در جایی نیز اطلاعات بدست آمده که با توجه به اینکه در گذشته استخر شبیه عینک بوده بنابراین به همین نام مشهور است.

شکل ۱. عکس هوایی از محله عینک در شهر رشت

شکل ۲. نمایی از شبکه معابر در محله عینک رشت

۴. یافته‌ها

۴-۱. ویژگی‌ها و مشخصات محله عینک

۴-۱-۱. علل اصلی حاشیه نشینی در شهر رشت

عمده‌ترین دلایل ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر رشت، از متغیرهای متعددی چون: سطح درآمد، سواد و تحصیلات، نقش بساز و بفروشان خرده پا، مالکان اراضی یا کسانی که اراضی به آنها واگذار شده است، مهاجرت، نوع فعالیت شغلی، شیوه اعمال مدیریت شهری، شیوه خدمات‌رسانی و حمایت‌های غیررسمی تشکیل شده است.

۴-۱-۲. مطالعات کالبدی و کیفیت ابنیه محله استخر عینک

در حدود ۴۰ درصد از بناهای محله استخر عینک با توجه به اسکلت بندی آن‌ها در رده بناهای نیمه با دوام و کم دوام تقسیم بندی می‌شوند. اکثر ابنیه در محله استخر عینک فاقد نما و یا با نما و سیمای نامطلوب می‌باشند و منظر و چشم‌انداز محله را دچار آشفتگی نموده‌اند. بیشترین ساخت و سازها در محله استخر عینک طی ۱۵ سال اخیر صورت گرفته است.

جدول ۱. بررسی کیفیت ابنیه در محله عینک رشت

کیفیت	مساحت	درصد از مساحت	تعداد	درصد از تعداد
در حال احداث	۱۱۸۶۲/۷۷	۲/۲۳	۱۱۰	۲/۷۰
نوساز	۲۷۴۲۳۷/۱۹	۵۱/۵۳	۲۲۶۱	۵۵/۵۷
قابل نگهداری	۲۰۳۱۸۳/۰۶	۳۸/۱۸	۱۴۱۱	۳۴/۶۸
تخریبی	۳۷۵۷۵/۷۲	۷/۰۶	۲۶۷	۶/۵۶
مخروبه	۵۳۸۱/۲۱	۱/۰۱	۲۰	۰/۴۹
جمع	۵۳۲۲۳۹/۹۵	۱۰۰/۰۰	۴۰۶۹	۱۰۰/۰۰

منبع: مهندسین مشاور طراحان راهوند شهر، ۱۳۸۸

در خصوص میزان برخورداری از خدمات زیربنایی به شیوه برداشت پلاک به پلاک آمارها به شرح زیر می‌باشد. میزان برخورداری از آب لوله کشی شهری ۴۵/۷۲ درصد، برق ۸۵/۶۴ درصد، گاز ۸۰/۹۳ درصد و تلفن ۸۲/۳۵ درصد می‌باشد. در محله استخر عینک ۵۵/۷ درصد از جامعه آماری وضعیت فاضلاب را نامناسب می‌دانند. ۵۰/۵ درصد از خانوارها در مواقع بارندگی دچار آبگرفتگی در کوچه و خیابان می‌شوند. ۹۲/۲ درصد از خانوارهای محله استخر عینک در بررسی پیمایشی اظهار داشتند که جمع آوری زباله‌ها توسط شهرداری صورت می‌گیرد اما این کار چند روز یکبار انجام می‌گیرد.

شکل ۳. عدم شیوه دفع مناسب زباله در محله عینک رشت

۴-۱-۳. مشکلات کاربری زمین در محله استخر عینک

مهمترین مشکلات کاربری اراضی در محله عینک به شرح زیر می‌باشد:

- عدم تبعیت شبکه معابر از فرم خاص و وجود بهم ریختگی و بی نظمی در آن.
- نامناسب بودن آسفالت معابر.
- مشکلات تردد ساکنین در مواقع بارندگی به علت عدم دفع مناسب آب‌های سطحی و پاره‌ای مواقع بالا آمدن آگو.

- فقدان مرکز آموزشی در محله.
- عدم دسترسی مناسب به مدارس.
- فقدان فضای سبز و بوستان‌های شهری برای گذران اوقات فراغت.
- کمبود امکانات و مراکز ورزشی در محله.
- فقدان کتابخانه و مراکز فرهنگی.
- فقدان مراکز درمانی.
- نامناسب بودن سیستم روشنایی معابر.

شکل ۴. شبکه معابر با سیستم روشنایی نامناسب در محله عینک رشت

۲-۴. یافته‌های توصیفی

۱-۲-۴. مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی شامل سوال‌هایی نظیر: میزان مشارکت و فعالیت پاسخ‌گویان در کارهای دسته جمعی و شرکت در هیأت‌های مذهبی و مناسبت‌های دینی، میزان شرکت در انتخابات محله و ... می‌باشد. جدول (۲) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان مشارکت اجتماعی این پژوهش را در محله عینک رشت نشان می‌دهد. ۱/۷ درصد پاسخ خیلی زیاد و ۲۸/۵ درصد پاسخ زیاد، ۵۷/۶ درصد پاسخ متوسط و ۱۲/۲ درصد پاسخ کم را انتخاب کرده‌اند.

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب مشارکت اجتماعی

شرح	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی زیاد	۵	۱/۷	۱/۷
زیاد	۸۶	۲۸/۵	۳۰/۱
متوسط	۱۷۴	۵۷/۶	۸۷/۷
کم	۳۷	۱۲/۲	۱۰۰
جمع	۳۰۲	۱۰۰	-

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۲-۲-۴. میزان احساس امنیت

بدون تردید مقوله امنیت به عنوان یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر در ثبات و تداوم حیات و توسعه هر نظام سیاسی و اجتماعی نقش مؤثری دارد. میزان احساس امنیت شامل سوالاتی از قبیل میزان احساس امنیت در طول شب و روز و میزان برقراری امنیت توسط پلیس و نیروی انتظامی می‌باشد. جدول (۳) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان امنیت اجتماعی این

پژوهش را در مرحله عینک رشت نشان می‌دهد. ۱ درصد پاسخ خیلی زیاد، $\frac{26}{8}$ درصد پاسخ زیاد، $\frac{51}{8}$ درصد پاسخ متوسط و $\frac{17}{5}$ درصد پاسخ کم و $\frac{3}{6}$ درصد پاسخ خیلی کم را انتخاب کرده‌اند. طبق نتایج بدست آمده ۵۱ درصد پاسخ متوسط به احساس امنیت دادند در نتیجه اکثر ساکنین از امنیت محله رضایت مطلوب نداشته‌اند.

جدول ۳. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان احساس امنیت

شرح	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی زیاد	۳	۱	۱
زیاد	۸۱	$\frac{26}{8}$	$\frac{27}{8}$
متوسط	۱۵۴	۵۱	$\frac{78}{8}$
کم	۵۳	$\frac{17}{5}$	$\frac{96}{4}$
خیلی کم	۱۱	$\frac{3}{6}$	۱۰۰
جمع	۳۰۲	۱۰۰	-

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۳-۲-۴. میزان خدمات عمومی و بهداشتی

میزان خدمات عمومی و بهداشتی شامل سوال‌هایی نظیر: میزان برخورداری از تأسیسات زیربنایی مانند آب، برق و گاز شهری، ارزیابی پاسخ‌گویان در مورد نظافت و پاکیزگی محله، کانال‌های دفع ناشی از بارندگی، عدم وجود آسفالت مناسب و عرض پیاده‌روها و ... می‌باشد. جدول (۴) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان خدمات عمومی و بهداشتی این پژوهش را در محله عینک رشت نشان می‌دهد. $\frac{0}{3}$ درصد پاسخ زیاد، $\frac{35}{1}$ درصد پاسخ متوسط و $\frac{62}{9}$ درصد پاسخ کم و $\frac{1}{7}$ درصد پاسخ خیلی کم را انتخاب کرده‌اند. طبق نتایج بدست آمده $\frac{62}{9}$ درصد به میزان خدمات عمومی و بهداشتی پاسخ کم داده‌اند در نتیجه از خدمات ناراضی و امکانات موجود را کافی نمی‌دانند.

جدول ۴. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان خدمات عمومی و بهداشتی

شرح	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
زیاد	۱	$\frac{0}{3}$	$\frac{0}{3}$
متوسط	۱۰۶	$\frac{35}{1}$	$\frac{35}{4}$
کم	۱۹۰	$\frac{62}{9}$	$\frac{98}{3}$
خیلی کم	۵	$\frac{1}{7}$	۱۰۰
جمع	۳۰۲	۱۰۰	-

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۴-۲-۴. ارتقاء شرایط اجتماعی و فرهنگی

ارتقاء شرایط اجتماعی و فرهنگی شامل: سوال‌هایی نظیر: میزان برخورداری از مراکز فرهنگی مانند کتابخانه عمومی و نهضت سواد آموزی و میزان برخورداری از مراکز مذهبی مانند تکایا، مساجد، حسینیه و ... می‌باشد. جدول (۵) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان ارتقاء شرایط اجتماعی و فرهنگی این پژوهش را در محله عینک رشت نشان می‌دهد. $\frac{0}{7}$ درصد پاسخ زیاد، $\frac{31}{8}$ درصد پاسخ متوسط و $\frac{63}{6}$ درصد پاسخ کم و ۴ درصد پاسخ خیلی کم را انتخاب کرده‌اند. طبق نتایج بدست آمده $\frac{63}{6}$ درصد ساکنین به ارتقاء شرایط اجتماعی و فرهنگی پاسخ کم داده‌اند. در نتیجه از شرایط اجتماعی و فرهنگی منطقه ناراضی بوده‌اند.

جدول ۵. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان ارتقاء شرایط اجتماعی و فرهنگی

شرح	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
زیاد	۲	۰/۷	۰/۷
متوسط	۹۶	۳۱/۸	۳۲/۵
کم	۱۹۲	۶۳/۶	۹۶
خیلی کم	۱۲	۴	۱۰۰
جمع	۳۰۲	۱۰۰	-

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۴-۲-۵. آسیب‌های اجتماعی

یکی از مناطقی که بدلیل دسترسی آسان به ابزار غیر قانونی و نامشروع نظیر دزدی، مواد مخدر، مستعد آسیب‌زدایی است، مناطق حاشیه نشین می‌باشد. وجود فقر، کمبود امکانات خدماتی زمینه لازم را برای این گونه آسیب‌ها فراهم می‌سازد.

آسیب‌های اجتماعی به سوال‌هایی نظیر: میزان تصادفات اتومبیل در محله و میزان در معرض دزدی و حمله افراد ناشناس قرار گرفتن، می‌باشد. جدول (۶) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان آسیب‌های اجتماعی پژوهش را در محله عینک رشت نشان می‌دهد. ۹/۳ درصد پاسخ‌زبانان، ۶۲/۳ درصد پاسخ متوسط، ۲۶/۲ درصد پاسخ کم و ۲/۳ درصد پاسخ خیلی کم را انتخاب کرده‌اند. طبق نتایج بدست آمده ۶۲/۳ درصد پاسخ‌گویان معتقدند که میزان آسیب‌های اجتماعی در منطقه در حد متوسط است یعنی از وضعیت امنیت در منطقه راضی نبوده‌اند.

جدول ۶. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب میزان آسیب‌های اجتماعی

شرح	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
زیاد	۲۸	۹/۳	۹/۳
متوسط	۱۸۸	۶۲/۳	۷۱/۵
کم	۷۹	۲۶/۲	۹۷/۷
خیلی کم	۷	۲/۳	۱۰۰
جمع	۳۰۲	۱۰۰	-

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۴-۳. یافته‌های تحلیلی

فرضیه‌های مربوط به متغیر مستقل (سرمایه اجتماعی) و وابسته در مورد سکونگاه‌های غیر رسمی محدوده مورد مطالعه در جدول (۷) آمده است. با توجه به جدول (۷) که نتایج آزمون همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش را نشان می‌دهد، در مجموع می‌توان گفت: با توجه به نتیجه فرضیه اصلی و فرضیه‌های فرعی که در واقع شاخص‌های فرضیه اصلی هستند، فرضیه‌های تحقیق بطور کلی مورد تأیید قرار گرفتند. بنابراین می‌توان ادعا کرد که بین سرمایه اجتماعی و توانمندسازی ساکنان غیر رسمی محله عینک رشت، رابطه وجود دارد. به طوری که هر قدر سرمایه اجتماعی در محله مذکور بیشتر شود، وضعیت محله استخر عینک در ابعاد مختلف از جمله مسائلی نظیر: مشارکت اجتماعی، امنیت اجتماعی، خدمات بهداشتی، کاهش آسیب اجتماعی، موجب ارتقای شرایط اجتماعی و فرهنگی خواهد شد و محله مذکور می‌تواند گام‌های بلندی در مورد توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سیاسی بردارد و از

حالت غیر رسمی خارج شود و از مزایای شهرنشینی برخوردار گردد. در تحقیق حاضر، فرضیه اصلی که توانمند سازی بود با بیشترین درصد کای دو (۳۱/۸۹ درصد) و با ۱۲ درجه آزادی مورد اطمینان و سطح معنی‌داری صفر، مورد تأیید قرار گرفت و درحقیقت بین فراوانی‌های مورد انتظار از طرف محقق و فراوانی‌های بدست آمده از یافته‌های تحقیق نوعی رابطه معنی‌داری وجود دارد به طوری که با (۷۷درصد) ضریب کاهش نسبی خطای تحقیق (PRE)، بهترین رابطه را در سطح عالی نشان می‌دهد. یعنی با احتمال کاهش خطای نسبی تقریباً (۸۰ درصد) این رابطه مورد تأیید قرار گرفته است. در بین سایر فرضیه‌ها نیز مسئله امنیت اجتماعی از دیدگاه ساکنان محله استخر عینک رشت دارای رابطه کمتر بوده است با (۱۵/۲۱) کای دو برآورد شده که البته در مجموع مورد تأیید قرار گرفته است، لیکن با کاهش ضریب همبستگی لاندای (۱۴درصد)، نمایانگر آن است مسئله امنیت اجتماعی به عنوان یک متغیر وابسته آنچنان وابسته به سرمایه اجتماعی نیست و عوامل دیگری باید در ضریب افزایش امنیت اجتماعی محله مذکور نقش داشته باشند که در این خصوص مسئولان ذی‌ربط می‌بایست به آن توجه نمایند. سرانجام این که ساکنان محله مذکور با شرکت در پاسخ‌گویی به طور متوسط خواستار ارتقای شرایط اجتماعی و فرهنگی محله خود شده‌اند. بدیهی است مسائلی از جمله توانمند سازی محله در ابعاد اقتصادی و اجتماعی مهمتر از بعد فرهنگی آن می‌باشد (۲۲/۴۵). کای دو برآورد شده با ضریب همبستگی لاندای (۴۷ درصد) که کاهش خطای نسبی را در بر دارد، نشان از رابطه متوسط بین شرایط ارتقای فرهنگی و اجتماعی و توانمند سازی محله مذکور را دارد که می‌بایست شرایط فرهنگی، اقتصادی، تفریحی، امنیتی، بهداشتی و غیره در محله استخر عینک رشت افزایش یابد.

جدول ۷. نتایج آزمون همبستگی بین متغیرهای تحقیق

متغیر وابسته	متغیر مستقل	نتایج آزمون همبستگی	کای دو (X^2)	df	لاندا (درصد)	سطح معنی داری (sig)
توانمند سازی	سرمایه اجتماعی	رابطه دارد	۳۱.۸۹	۱۲	۷۷	۰.۰۰
مشارکت اجتماعی	سرمایه اجتماعی	رابطه دارد	۱۷.۸۹	۱۲	۶۴	۰.۰۰
امنیت اجتماعی	سرمایه اجتماعی	رابطه دارد	۱۵.۲۱	۱۲	۱۴	۰.۰۰
خدمات عمومی و بهداشتی	سرمایه اجتماعی	رابطه دارد	۱۹.۲۸	۱۲	۳۰	۰.۰۰
ارتقای شرایط اجتماعی و فرهنگی	سرمایه اجتماعی	رابطه دارد	۲۲.۴۵	۱۲	۴۷	۰.۰۰
آسیب شناسی اجتماعی	سرمایه اجتماعی	رابطه دارد	۱۹.۸۳	۱۲	۶۳	۰.۰۰

۵. بحث و نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های تحقیق حاضر و داده‌های بدست آمده از عملیات میدانی مشخص گردید بین سرمایه اجتماعی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، مشارکت اجتماعی، امنیت اجتماعی، خدمات عمومی و بهداشتی و ارتقاء شرایط اجتماعی و فرهنگی رابطه معناداری وجود دارد؛ به عبارتی همان گونه که افزایش سرمایه اجتماعی (میزان مشارکت، تعاون و همکاری) سبب افزایش کیفیت و توان محیط می‌گردد، ارتقاء کیفیت محیطی نیز حس احترام به خویشان را در میان شهروندان افزایش می‌دهد به نحوی که پاسخ‌گوی آرمان‌ها و ارزش‌های

آنان باشد و بتوانند از راه‌های مقبول اجتماعی کسب حیثیت نمایند که این امر نهایتاً منجر به باز تولید سرمایه اجتماعی می‌گردد.

سرمایه اجتماعی و توانمندسازی در یک ارتباط دو سویه با یکدیگر قرار دارند بنابراین هر عاملی که سبب توانمندی محیط شود، سرمایه اجتماعی را نیز افزایش می‌دهد و بالعکس در پایان پس از بررسی محدوده مورد مطالعه و شناسایی مشکلات عمده ساکنان همچنین سنجش میزان سرمایه اجتماعی مشخص گردید محله عینک از سرمایه اجتماعی نسبتاً مناسبی برخوردار است که اگر برنامه‌ریزی براساس نیازها و مشارکت ساکنان انجام پذیرد، قادر خواهد بود بسیاری از مشکلات محله را مرتفع نماید. لذا موارد زیر ارائه پیشنهاد می‌شود:

- به دلیل عدم وجود مدیریت واحد شهری، پیشنهاد می‌شود برای تسهیل در امر بهسازی و باز زنده سازی مناطق آسیب پذیر، نهادی متشکل از سازمان‌های متولی امور شهری؛ شامل شهرداری، فرمانداری، مسکن و شهرسازی، معاونت برنامه‌ریزی استانداری، ادارات آب و برق و گاز، پلیس، راهنمایی و رانندگی و... ایجاد گردد و به طور اختصاصی به حل مشکلات این مناطق بپردازد. البته لازم است این نهاد دارای اختیارات کافی و تحت نظارت یک مرجع ذی صلاح باشد.

- بر اساس سند توسعه استان گیلان، گردشگری، یکی از محورهای توسعه منطقه در نظر گرفته شده است، همچنین طبق مصوبه هیأت وزیران، یکی از اهداف و اصول سند ملی توانمندسازی اسکان غیررسمی، ایجاد محیطی پایدار در جهت رشد سلامت، امنیت، امید، ایمان و کرامت انسانی است. تبدیل محدوده استخر عینک، به مرکز توریستی مناسب، به تدریج سایر امکانات و خدمات ویژه را برای محله در پی خواهد داشت. به کارگیری افراد بومی در مشاغل ایجاد شده، می‌تواند محیطی پایدار برای ساکنان ایجاد نماید؛ زیرا احیای اقتصادی مقدم بر احیای کالبدی می‌باشد. طرح گردشگری مرداب عینک رشت، سال‌هاست که در دستور کار مدیران شهرست؛ در صورت احیای کالبدی و استقرار تجهیزات گردشگری، ایجاد امنیت شغلی برای ساکنان و تبدیل وضعیت زمین‌های بدون سند به مالکیت شخصی، به ساخت و ساز غیر رسمی و جدایی‌گزینی اکولوژیک خاتمه داده می‌شود.

- ورود فاضلاب اکثر خانه‌ها به مرداب، سبب بروز مشکلات زیست محیطی و بهداشتی در محله گردیده است؛ تجهیز زیرساخت‌های شبکه فاضلاب، یا استفاده از تکنیک‌های تصفیه فاضلاب، می‌تواند این معضل را تا حدود زیادی مرتفع نماید، اگر به همین منوال پیش رود، دیری نخواهد پایید که این مشکل، به بحران تبدیل شود.

- با وجود این که این تالاب، در طرح گردشگری قرار گرفته، اما جهت پاکسازی حریم، و خروج ساکنان از پیرامون آن، تمهیدات جدی صورت نگرفته؛ زیرا قیمت‌های پیشنهادی سازمان‌های مربوطه به ساکنان، برای ترک محل، به اندازه‌ای نیست که آنان بتوانند در جای دیگر ساکن مناسب پیدا کنند. با وجود قابلیت‌های فراوان توریسم در محله عینک، از جمله؛ قرار گرفتن در مسیر اصلی ورودی شهر، قابلیت ایجاد تفریحات قایقرانی، اسکی روی آب، سایر ورزش‌های آبی، ایجاد رستوران‌های آبی، پارک‌ها، مسابقات ماهیگیری، دسترسی آسان توسط شهروندان رشت و شهرهای اطراف، هنوز از این پتانسیل‌ها استفاده‌ای نمی‌شود. شایان ذکر است که آب استخر عینک، در هیچ فصلی از سال خشک نمی‌شود.

- محله عینک مملو از افراد مهاجر، با قومیت‌ها، فرهنگ‌ها، ارزش‌ها، آداب و رسوم مختلف می‌باشد؛ بنابراین جهت افزایش مشارکت و تعامل، لازم است، ارزش‌های مشترک و فصل مشترک علایق و سلايق شهروندان، محور قرار گیرد. مواردی که مرزهای قومی، قبیله‌ای و خرده فرهنگی را شامل شود و برای همه قابل قبول باشد. به نظر می‌رسد یکنواختی دینی و غنای فرهنگ ملی ایران، می‌تواند این نقش محوری را، ایفا نماید. تبلور اینگونه زیرساخت‌های فرهنگی را می‌توان در احداث کتابخانه‌ها، مساجد، فرهنگسراها، خانه‌های تئاتر و... مشاهده نمود. مساجد، می‌توانند محل برگزاری کلاس‌های آموزشی، فرهنگی، مهارتی و IT باشند؛ می‌توان از مدرسه‌های بومی، در امر آموزش استفاده نمود. افرادی با نیازها و اهداف مشترک، مجهز به تکنیک‌های علمی و مهارتی، ددر صورت هم فکری، می‌توانند الهام بخش طرح‌های پیشرو و توسعه بخش، برای محل و مکان زندگی خود باشند.

- یکی از مشکلات عمده در محدوده مورد مطالعه، طبق اظهار افراد محلی، جمع‌آوری زباله به صورت چند روز یکبار می‌باشد؛ این مسئله می‌تواند بهداشت عمومی را به خطر انداخته و سبب ازدیاد حیوانات موزی در محله شود. بنابراین لازم است در این زمینه تمهیداتی اندیشیده شود؛ نظیر جانمایی سطل‌های مخصوص زباله در نقاط مختلف محله که قابل دسترسی توسط ماشین‌های جمع‌آوری باشد. همچنین در جمع‌آوری زباله‌های محدوده، از پرسنل محلی استفاده شود؛ زیرا پرسنل محلی، احساس مسئولیت بیشتری نسبت به مکان زندگی خود دارند.

- واقع شدن بخشی از بناهای مسکونی در حریم برق فشار قوی، یکی از مشکلات محدوده تحقیق می‌باشد. انشعابات غیرقانونی، سبب تضعیف جریان و قطعی‌های مکرر گردیده است. بنابراین، تقویت شبکه برق، اصلاح شبکه فشار قوی و افزایش نظارت، از ضرورت‌هاست.

- ایجاد فضاهای تقویت کننده سیمای محیطی، که باعث آلاینده‌گی اکوسیستم طبیعی نگردد. مانند: ایجاد فضای سبز، احداث باغچه، درختکاری، استقرار وسایل بازی و ورزشی در اطراف استخر، می‌تواند فضایی مفرح برای سنین مختلف تولید نموده و درگردهم‌آیی و باز تولید سرمایه‌های اجتماعی مکان مورد تحقیق بسیار تأثیرگذار باشد. به عبارتی مانند یک موتور مولد، انگیزه‌های مشترک محلی تولید نماید.

- وجود بافت‌های فرسوده در قسمت‌هایی از محله که فاقد ارزش‌های فرهنگی - تاریخی است، می‌تواند یک فرصت مناسب، جهت نوسازی و ساخت و ساز، بر اساس اصول شهرسازی و رعایت ضوابط خدمات رسانی باشد. ارائه وام‌های کم بهره بانکی، بخشودگی و تخفیف مالیاتی و عوارض، تسهیل در صدور پروانه‌های ساختمانی، اعطای تراکم تشویقی، تدوین برنامه‌های تجمیع قطعات ریزدانه و فرسوده با حمایت‌های مالی و دولتی، مشوق‌های خوبی جهت جلب مشارکت مردمی می‌باشد.

- سرمایه‌های اجتماعی منفی مانند: گروه‌های معتاد به تعداد قابل توجهی در محله عینک وجود دارد. این مسئله می‌تواند تعامل و تبادل تبهکاری در باندهای مجرمانه، جرایم سازماندهی شده، گروه‌های مافیایی، شبکه‌های دزدی، و به طور کلی، جرم و جنایت را تقویت نموده و مانع ارتقای کیفیت زندگی در محله شود. لذا جمع‌آوری معتادان، هدایت به سوی مراکز بازپروری و نظارت دائمی بر این مسئله، از ضروریات است.

- بسیاری از مهاجران تازه وارد، به دلیل ارزان بودن زمین‌های بدون سند نسبت به زمین‌های نقاط دیگر شهر، امکان ساخت و ساز غیرقانونی و برخورداری از امکانات نسبی خدمات شهری،

در این مکان استقرار یافته‌اند. بنابراین، برای ایجاد فضای مطلوب زندگی و جلوگیری از فشار تراکم بالا، ضروریست با تبدیل وضعیت مالکیت زمین‌ها، سخت‌گیری در ضوابط شهرسازی، عدم تغییر کاربری آسان، اعمال جرایم سنگین، قلع برخی ساخت و سازهای غیراصولی و مزاحم، مانع شکل‌گیری فضای نابسامان شهری شد.

- خطر جزیره‌ای شدن در توانمندسازی، محدوده تحقیق را تهدید می‌کند. در صورت بازسازی و تجهیز استخر، ممکن است حالت مرکز پیرامون، به مرکزیت استخر اتفاق افتد؛ که با دور شدن از آن، از رونق‌اش کاسته شود. یا بورس بازی زمین و اعمال نفوذ برخی صاحبان قدرت، تسهیلات و خدمات را، در نقاطی خاص بلوکه نماید. این امر می‌تواند تهدیدی جهت ایجاد فضای یک نواخت شهری باشد، بنابراین لازم است در امر بهسازی و احیای، پیوندی مناسب بین کرانه‌های استخر و پس کرانه‌ها برقرار گردد. نظیر؛ پیش‌بینی خیابان‌های شعاعی مناسب و کمربندهایی که شعاع‌ها را به هم متصل می‌کند، استقرار مراکز فرهنگی و آموزشی به موازات تسهیلات تفریحی در حاشیه استخر و....

۶. منابع

۱. مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهرستان رشت.
۲. مطالعات امکان‌سنجی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گیلان، ۱۳۸۷، مطالعات توسعه گردشگری در محله عینک رشت.
۳. مهندسین مشاور سبز اندیشان پایش (ساپ)، ۱۳۸۷.
۴. مهندسین مشاور طراحان راهوند شهر، ۱۳۸۸.
۵. مطالعات میدانی نگارندگان، ۹۰-۱۳۸۹.
6. Hanachi, simin., 1387, **course booklet of Dissertation writing seminar**, Islamic Azad University of Tehran.
7. Pantam, Robert., 1380, **democracy and civil Traditions**, translated by mohammad taghi delforouz, Salam Publications.
8. Field, john., 1386, **Social capital**, translated by gholam reza ghafari & hosein ramzani, Tehran, kavir Publications.
9. Coleman, James., 1377, **Foundations of social theory**, translated by manouchehr sabouri, ney publications.
10. Tarahan rahvand shahr Consulting Engineers., 1388, **Organizing a program of informal settlements**, Housing and Urban Guilan province.